

УДК 021.84(477)

Віталій Поляков,
завідувач відділу наукового
опрацювання обов'язкових
примірників
Книжкової палати України

Тетяна Устіннікова,
старший науковий співробітник
відділу наукового опрацювання
обов'язкових примірників
Книжкової палати України

Законодавча база системи обов'язкового примірника документів України: історія та сучасність

Майже всі країни світу в тій чи іншій формі використовують систему обов'язкового примірника (ОП), щоб гарантувати збереження всіх видань. Саме система обов'язкового примірника забезпечує формування національного інформаційного фонду, служить базою поточної державної бібліографії та статистичного обліку видань. Складна економічна ситуація в країні, зростання кількості видавців, хаотичність книжкового ринку, фактична відсутність контролю за виконанням Закону України "Про обов'язковий примірник документів" призвели до такого стану, що у фонди найбільших вітчизняних книгосховищ надходить 70—80 відсотків видань, що друкуються в країні.

Головним інструментом реєстрації документів є система обов'язкового примірника (ОП), що існує в Україні з 1919 року. Ця функція системи ОП здійснюється на основі законодавчого забезпечення передавання деякої кількості примірників документами їхніми виробниками (депозиторами) у визначені Законом державні установи (депозитарії) згідно з певними правилами такого передавання — правилами правочинного депонування. За довгу історію ОП у нашій країні приймалися закони та постанови, що уточнювали чи змінювали порядок формування й доставляння обов'язкового примірника документів у депозитарії — Книжкову палату України, бібліотеки та інші установи.

Розвиток системи ОП в Україні характеризується рядом етапів, тісно пов'язаних із розвитком економіки, видавничої, бібліотечної і бібліографічної справи. Першою спробою створення законодавчої основи функціонування ОП в Україні вже за часів Центральної Ради було завершення Бібліотечно-архівним відділом у листопаді 1917 року розроблення "Законопроекту про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань" [2, с. 32]. Він встановлював кількість ОП — 11 примірників та їхній розподіл між книжковими інституціями держави. До законопроекту було внесено три примітки: згідно з першою — крім 11 примірників, ще один, дванадцятий, надсилався "до повітового, а в губернських містах до губернського Комісара Міністерства внутрішніх справ для передачі в районну бібліотеку..." [2, с. 32]; друга примітка встановлювала надходження до Бібліотечно-архівного відділу 12 примірників видань, надрукованих мовами національних меншин, додатковий примірник з яких передавався у відповідне міністерство для національних бібліотек; за третьою приміткою усі пересилки ОП були звільнені від поштових оплат.

За законопроектом ці примірники їхні виготівники мали надсилати протягом доби, наступної за випуском видання, до Бібліотечно-архівного відділу при Міністерстві народної освіти. Контроль за надсиланням обов'язкових примірників друкарнями доручався повітовим, а в губернських містах — губернським комісарам Міністерства внутрішніх справ.

Закон передбачав санкції у вигляді штрафів за порушення друкарнями правил правочинного депонування. Причому, перший раз — у сумі п'ятиста карбованців, другий — тисячі карбованців, третій — трьох тисяч карбованців.

Цей проект цікавий тим, що надавав закону чинність "заднім" числом зібрати те, що було надруковано з 7(20) листопада 1917 року (дата, коли Центральна Рада проголосила свій III Універсал, утвердивши себе Всеукраїнською владою — Українською Народною Республікою). Через політичні події втілити в життя цей закон не вдалося.

29 квітня 1918 року, після переходу влади до гетьмана П. Скоропадського, було опубліковано новий закон про обов'язковий примірник, який набув чинності з 1 липня 1918 року. У ньому не згадувалося ні про кількість примірників, ні про їхній розподіл серед бібліотек та культурних установ, він мав винятково цензурне значення, оскільки Управління у справах друку знаходилося у складі Міністерства внутрішніх справ.

З приходом у грудні 1918 року до влади Директорії Законом, ухваленим Радою Народних Міністрів і затвердженою Головою Директорії В. Винниченком 24 січня 1919 року, утворено Головну Книжну Палату в м. Києві "...для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями..." [19], а вже 26 січня затверджено "Закон про друковані видання" [1], що мав підзаголовок "Про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань" [1].

Згідно з наказом від 11 лютого 1919 року за № 4 Тимчасового робітничо-селянського уряду, утвореного на початку лютого 1919 року в Києві, "...усі асигнування і намічені видачі по Міністерству Народної Освіти, затверджені попереднім урядом, залишені в повній силі і підлягають виконанню..." [20, с. 14].

У березні 1921 року в Харкові, що з 1920 року став державним центром України, оголошено нову постанову "Об обязательной регистрации и хранения образцов произведений печати" [5].

27 червня 1922 року ухвалено постанову Ради Народних Комісарів "Об организации Украинской книжной палаты и об обеспечении главных государственных книгохранилищ всеми изданиями республики" [6], згідно з якою Українська книжкова палата організовувалася при Державному видавництві УСРР.

25 листопада 1922 року набув чинності "Кодекс Законів о народном просвещении УССР" [3], де в частині третій розділу першого глави шостої книги третьої закріплювалися функції Книжкової палати (арт. 622) та системи ОП (арт. 623,

арт. 624), не враховані в кодексі питання функціонування системи обов'язкового примірника, у подальшому вирішувались постановами, об'їзниками, циркулярами. Так, Постановою РНК України від 5 грудня 1922 року "Про безплатну пересилку та перевалку вантажів і посилок, направлених для Української Книжкової Палати" [7] встановлювалась безплатна пересилка вантажів та посилок з друкованими творами.

Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 30 квітня 1924 року "Про зміни й доповнення арт. 623 Кодексу Законів про народню освіту УСРР про обов'язкові примірники друкованих творів" [11] стаття 623 замінена шістьма новими. Таким чином, було зменшено строк доставляння ОП у Книжкову палату на чотири дні, змінено кількість ОП, введено регіональний обов'язковий примірник, встановлено відповідальність за порушення правил депонування, визначено орган влади із контролю за своєчасним та повним доставлянням ОП.

Депозитарії обов'язкового примірника видань в Україні встановлювались Постановою РНК УСРР від 31 травня 1924 року "Про порядок розподілу по бібліотеках України та інших Спілкових Республік друкованих творів, що їх надсилається в обов'язковому порядку до Української Книжкової Палати" [16].

У 1925 році ухвалено два документи: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 31 серпня 1925 року "Про розподіл творів друку УСРР, надісланих до Української Книжкової Палати обов'язковим порядком" [18], що скасовувала постанову від 31 травня 1924 року, змінивши перелік розподілу видань по бібліотеках, надавши Народному Комісаріату Освіти повноваження вносити зміни в перелік, але не змінюючи кількість обов'язкових примірників, та Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 23 вересня 1925 року "Про зміну арт. 623¹ Кодексу Законів про народню освіту УСРР" [12], що збільшила кількість ОП.

Чергові зміни до системи обов'язкового примірника зафіксовані Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 29 вересня 1926 року "Про доповнення Кодексу Законів про Народню Освіту УСРР арт. 623⁶ про обов'язкові примірники друкованих творів" [8], згідно з якою депонуванню підлягали і видання, що були виготовлені за межами України та Союзу РСР.

Прийняття 31 серпня 1927 року Постанови ВУЦВК і РНК УСРР "Про обов'язкові примірники творів друку" [14]

покладало на Народний Комісаріат Освіти УСРР визначення кількості та розподіл ОП. Кількість обов'язкових примірників, залежно від виду видань, встановлювалась Постановою Народного Комісаріату Освіти УСРР від 14 грудня 1928 року "Про кількість обов'язкових примірників видань, що надсилаються до Української Книжкової Палати" [13].

Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 15 листопада 1931 року "Про обов'язкові примірники творів друку для книгозбірень" [15] вводився в систему ОП платний обов'язковий примірник для забезпечення всіма виданнями універсальних бібліотек, що не входили в перелік одержувачів безплатного ОП.

У період з березня 1934 року по липень 1992 року функціонування української системи ОП здійснювалося на загальносоюзних законодавчих засадах: в основному постановам українського уряду передували законодавчі акти СРСР.

21 березня 1934 року ухвалено Постанову Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 21 березня 1934 р. [4]. Постанова визначала види документів депонування, депозиторів, установ для подальшого розподілу ОП (Українська книжкова палата) між депозитаріями, кількість ОП та строки доставляння, безплатний, платний, регіональний, виданий за межами УСРР, профільний, для міжнародного книгообміну обов'язкові примірники.

Зміни, що відбулися у системі ОП видань у СРСР 1939 року, вплинули і на систему ОП творів друку України. 27 грудня 1939 року прийнято Постанову РНК УРСР "Про постачання найголовнішим державним книгосховищем УРСР видань, що виходять на території УРСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку" [17]. Згідно з постановою значно зменшилась кількість обов'язкових примірників та, відповідно, перелік депозитаріїв. Визначення кількості ОП залежало і від тиражу видання. Державній бібліотеці ім. В. Г. Короленка (м. Харків) та Львівській державній науковій бібліотеці доставлявся всесоюзний обов'язковий примірник видань. Контроль за своєчасним доставлянням ОП та супровідної документації Книжкової палаті було покладено на органи Головліту. Строк депонування встановлювався "після видачі тиражу видавництва" [17]. Недоставляння, несвоечасне доставляння або доставляння ОП у недостатній кількості каралося за ст. 99 та ст. 199 Кримінального кодексу УРСР.

Наведемо повний текст зазначеної постанови:

ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УРСР

Про постачання найголовнішим державним книгосховищем УРСР видань, що виходять на території УРСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку

На виконання постанови Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 10 листопада 1939 року № 1854 "Про постачання найголовнішим державним книгосховищем видань, що виходять на території Союзу РСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників друку" (З. П. СРСР 1939 р. № 57, ст. 589) і з метою забезпечення державної бібліографічної реєстрації і статистичного обліку всіх видань друку, що виходять в УРСР, а також комплектування виданнями друку найбільших державних бібліотек УРСР Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

1. Запропонувати поліграфічним підприємствам доставляти до Книжкової палати УРСР обов'язкові примірники виготовлених ними видань в такій кількості:

А. Книги, брошури, журнали, бюлетені, наочні приладдя і карти, республіканські і обласні газети і газети політуправління військових округів, залізниць і пароплавств, твори образотворчої графіки і музикальні ноти — 5 примірників.

Ураховуючи, що Державній бібліотеці ім. Короленка в м. Харкові і Львівській державній науковій бібліотеці надається всесоюзний обов'язковий примірник видань друку, зобов'язати Книжкову палату УРСР розподілити обов'язкові примірники видань УРСР так:

- 1) Книжковій палаті УРСР 1 примірник
- 2) Державній бібліотеці УРСР 1 примірник
- 3) Дніпропетровській обласній бібліотеці. . . 1 примірник

4) Одеській державно-науковій „ 1 примірник та п'ятий примірник надавати, відповідно до тематики і характеру (профілю комплектування):

- а) Державній історичній бібліотеці УРСР в Києві,
- б) Центральній науковій сільськогосподарській бібліотеці Народного комісаріату земельних справ УРСР в Харкові,
- в) Центральній науковій технічній бібліотеці в Харкові,
- г) Бібліотеці Українського науково-дослідного інституту педагогіки в Києві,
- д) Центральній науковій медичній бібліотеці в Харкові.

Б. Районні і низові багатотиражні газети, дрібні видання (афіши, листівки, і т. ін.) за переліком, встановленим Книжковою палатою УРСР, видання, надруковані на склографі та інших множувальних апаратах, а також видання, перелічені в п. "А", якщо їх тираж не перебільшує 300 примірників — 2 примірники, які розподіляються Книжковою палатою так:

- 1) Книжковій палаті УРСР 1 примірник
- 2) Державній бібліотеці УРСР 1 „

2. Для забезпечення краєзнавчої бібліографії і бібліотек, що знаходяться в центрах областей, районів і в містах, всіма друкованими творами, виданими на території області, міста і району, зобов'язати поліграфічні підприємства надсилати по одному обов'язковому примірнику всіх виготовлених ними видань безпосередньо в відповідну за місцем знаходження поліграфічного підприємства обласну, міську і районну бібліотеку зверх кількості видань, які належить надсилати до Книжкової палати.

П р и м і т к а. Ця стаття не поширюється на поліграфічні підприємства столиці УРСР — Києва і Молдавської АРСР — Тирасполя.

3. Нагляд за своєчасною доставкою Книжковій палаті обов'язкових примірників видань друку, а також за надсилкою Книжковій палаті контрольних матеріалів (списки видань, відомості і довідки про тиражі і т. ін.) покласти на органи Головліту.

4. За ненадсилання обов'язкових примірників до Книжкової палати УРСР, несвоєчасне їх надсилання (після видачі тиражу видавництву) і надсилання їх в недостатній кількості винні в цьому притягаються до кримінальної відповідальності за ст. ст. 99 і 199 Кримінального кодексу УРСР.

5. З виданням цієї постанови вважати постанову Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 21 березня 1934 р. "Про постачання найголовнішим державним книгосховищам видань, що виходять на території УРСР" (З. З. УРСР 1934 р. № 16, ст. 127) і постанову Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 26 червня 1934 р. "Про доповнення постанови Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 21 березня 1934 р. "Про постачання найголовнішим державним книгосховищам видань, що виходять на території УРСР", втратившими свою чинність.

м. Київ, 27 грудня 1939 р. № 1584

Голова Ради Народних
Комісарів УРСР Л. Корнієць
Керуючий справами Ради Народних
Комісарів УРСР О. Шинкарьов

Постановою РНК УРСР від 16 лютого 1940 року "Про доповнення постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 27 грудня 1939 р. "Про постачання найголовнішим державним книгосховищам УРСР видань, що виходять на території УРСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку" [9] збільшено кількість обов'язкових примірників видань, що доставлялися в Книжкову палату УРСР.

20 червня 1940 року Радою Народних Комісарів УРСР прийнято Постанову "Про забезпечення наукових і обласних бібліотек платними примірниками книжкової продукції видавництва УРСР" [10], в якій визначалися правила надання бібліотекам платного ОП видань, переліки видавничтв-постачальників, бібліотек-одержувачів платного обов'язкового примірника.

Список використаної літератури

1. Закон про друковані видання : ухвал. Радою Народних Міністрів, затвердж. Директорією 26 січ. 1919 р. // Книжний вісник. — 1998. — № 1. — С. 27—29.
2. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917—1923) / Т. Ківшар. — К. : Логос, 1996. — 344 с.
3. Кодекс Законів о народном просвещении УССР от 22 ноября 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. — 1922. — № 49. — С. 850—922.
4. О снабжении важнейших государственных книгохранилищ изданиями, выходящими на территории УССР : Постановление Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета

- и Совета Народных Комиссаров от 21 марта 1934 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. — 1934. — № 16. — С. 2—6.
5. Об обязательной регистрации и хранения образцов произведенной печати : Постановление Совета Народных Комиссаров УССР от 18 окт. 1921 г. // Бюллетень Всеукраинского государственного издательства. — 1921. — № 2/3. — С. 33.
6. Об организации Украинской книжной палаты и обеспечении главных государственных книгохранилищ всеми изданиями республики : Постановление Совнаркома УССР от 27 июня 1922 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917—1941 / Л. И. Гольденберг [и др.]. — К., 1985. — С. 72—74.
7. Про безплатну пересилку та перевалку вантажів і посилок, направлених для Української Книжкової Палати : Постанова РНК України від 5 груд. 1922 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. — 1922. — № 53. — Ст. 758.
8. Про доповнення Кодексу Законів про Народну Освіту УССР арт. 623^б про обов'язкові примірники друкованих творів : Постанова ВУЦВК та РНК України від 29 верес. 1926 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. — 1926. — № 58. — Ст. 383.
9. Про доповнення постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 27 грудня 1939 р. "Про постачання найголовнішим державним книгосховищам УРСР видань, що виходять на території УРСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку" : Постанова РНК УРСР від 16 лют. 1940 р. // Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. — 1940. — № 3. — Ст. 18.
10. Про забезпечення наукових і обласних бібліотек платними примірниками книжкової продукції видавництва УРСР : Поста-

- нова Ради Народних Комісарів УРСР від 20 черв. 1940 р. № 900 // Зібрання постанов і розпоряджень уряду УРСР. — 1940. — № 21/23. — Ст. 185.
11. *Про зміни й доповнення арт. 623 Кодексу Законів про народню освіту УСРР про обов'язкові примірники друкованих творів* : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 30 квіт. 1924 р. // Зібрання законень та розпоряджень уряду України. — 1924. — № 10. — Ст. 97.
 12. *Про зміну арт. 623¹ Кодексу Законів про народню освіту УСРР* : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 23 вер. 1925 р. // Бюлетень Народного Комісаріату Освіти. — 1925. — Ч. 10. Жовтень. — С. 11.
 13. *Про кількість обов'язкових примірників видань, що надсилаються до Української Книжкової Палати* : Постанова Народнього Комісаріату Освіти УСРР від 14 груд. 1928 р. // Зібрання постанов та розпоряджень Уряду УСРР. — 1929. — № 2. — Ст. 383.
 14. *Про обов'язкові примірники творів друку* : Постанова ВУЦВК и РНК УСРР від 31 серп. 1927 р. // Зібрання постанов та розпоряджень Уряду УСРР. — 1927. — № 43. — Арт. 194.
 15. *Про обов'язкові примірники творів друку для книгозбірень* : Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 15 листоп. 1931 р. // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. — 1931. — № 33. — Ст. 258.
 16. *Про порядок розподілу по бібліотеках України та інших спількових республік друкованих творів, що їх надсилається в обов'язковому порядку до Української Книжкової Палати* : Постанова РНК УСРР від 31 трав. 1924 р. // Зібрання законень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. — 1924. — № 11. — Ст. 115.
 17. *Про постачання найголовнішим державним книгосховищем УСРР видань, що виходять на території УСРР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку* : Постанова РНК УСРР від 27 груд. 1939 р. // Збірник постанов і розпоряджень Уряду УСРР. — 1940. — № 3. — Ст. 17.
 18. *Про розподіл творів друку УСРР, надісланих до Української Книжкової Палати обов'язковим порядком* : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 31 серп. 1925 р. // Бюлетень Народного Комісаріату Освіти. — 1925. — Ч. 8. Жовтень. — С. 6—7.
 19. *Про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві та про асигнування в розпорядження Головноуправляючого Справами Мистецтв та Національної Культури 50.000 карбованців на організацію цієї Палати* : Закон, ухвал. Радою Народніх Міністрів УНР 24 січ. 1919 р. // НБУ ім. В. Вернадського, Від. рукописів, ф. 48, од. зб. 1, арк. 14.
 20. *Сенченко М. І.* Книжкова палата України: історія і сьогодення (1919—1999) / М. І. Сенченко. — К. : Кн. палата України, 1999. — 158, [1] с.

(Закінчення у наступному номері)

Матеріал надійшов у редакцію 6 грудня 2010 року